

AERE PERENNIVS

Verslagen en Mededelingen uit het
Medisch - Encyclopaedisch Instituut van de Vrije Universiteit

---

No. 24 juli/oktober 1975

Uitgave van het

*Medisch-Encyclopaedisch Instituut
van de Vrije Universiteit*

Redactie: Prof. Dr. G.A. Lindeboom

**Inzendingen voor Aere Perennius
worden gaarne ingewacht aan het
redactie-sekretariaat p/a
Mevr. C.M.T. Kermer
Medisch-Encyclopaedisch Instituut V.U.**

**Van der Boechorststraat 7
Amsterdam - Zuid
Tel. 020 - 548 2702**

AERE PERENNIIUS
 Verslagen en mededelingen uit
 Het Medisch-Encyclopaedisch Instituut
 van de Vrije Universiteit

 No. 24

 juli/oktober 1976

MEDICI IN DE VRIENDENKRING VAN SPINOZA

IV (2^e gedeelte*)

door

J.V. Meininger

E. De laatste jaren in Frankrijk.

Na het huwelijk van Clara Maria en Dirk Theodoor vertrekt Van den Enden naar Frankrijk. Uit het reeds eerder geciteerde gedicht van J.A. van der Goes¹⁰ en uit de Opera omnia van Kerckrinck weten wij dat hij omstreeks het jaar 1670 benoemd is tot "raadsheer en lijfarts" van Lodewijk XIV. Wat bewoog hem deze benoeming te aanvaarden en op zijn negen-en-zestigste jaar wederom een nieuwe functie te aanvaarden? Wij weten het niet. Liep het getal van zijn leerlingen terug, of nam men van kerkelijke zijde een steeds vijandiger houding tegen hem aan? Dit laatste lijkt niet onwaarschijnlijk.

Wat zijn school betreft weten wij, uit een tegen het kunstgenootschap "Nil Volentibus Arduum" gericht pamflet van het jaar 1670 dat in dat jaar Van den Enden's school aan de Cingel nog bestond en dat hij nog steeds toneelstukken door zijn leerlingen liet opvoeren⁸. Waarom heeft Van den Enden zijn school kort daarop gesloten? Werden hem moeilijkheden in de weg gelegd? **

* Het 1^e gedeelte verscheen in Aere Perennius 21 (oktober 1975), 77 - 91. De noten 1 - 17 zijn te vinden op p. 90 - 91 van dit nummer.

** Roukema schrijft: "Van den Ende tot Amsterdam, niet wetende van wat hout pijlen te maken, doordien hij van afgodisterij berugt, en een kwalijk leven leidende, verliet die stad en begaf zig na Frankrijk"¹⁶.

Een feit is, dat reeds op 19 Mei 1666 de Lutherse Kerkeraad overwoog zelf een "latijnse schoolmeester, die de leere en confessie toegedaan is, toe te stellen"¹¹. Het verzet van de kerken tegen het ondogmatische vrije filosofische denken nam steeds dreigender vormen aan. Zijn oud-huisgenoot en leerling Spinoza werd voor atheïst uitgemaakt. Sommigen waren van mening, dat Van den Enden in deze een slechte en verderfelijke invloed op Spinoza had uitgeoefend.

Roukema schrijft over Van den Enden: "Hij was een schrander man, die zig geweldig in de natuurkunde oefende, en zoude hij leermeester van den berugten Jood, Benedictus de Spinosa geweest zijn, ja zommige, houden het daarvoor, dat hij aan Spinosa vermeld, die gedagten heeft ingeboezemd waar uyt gevolglich dat haatlijk boek, de Zedekunst zoude voortgebracht wezen"¹⁶.

Colerus schreef van onze "latijnse schoolmeester": "dat hij zijn leerlingen wat meer dan latijn namelijk de eerste zaden en grondbeginselfen der ongodistery zocht bij te brengen"¹³.

Een andere bekende van hem, Spinoza's leerling Adriaan Koerbagh, was in 1668 wegens het schrijven van een godloos boek (Een Bloemhof ..... etc.) tot tien jaren tuchthuisstraf veroordeeld. Van den Enden kan naar het ons voorkomt, dan ook goede redenen hebben gehad om Amsterdam te verlaten. Het ontvangen van een eretitel van raadsheer en lijfarts van de franse koning zou dan een aanleiding voor hem zijn geweest zich in Frankrijk te vestigen*. In de meeste gevallen waren dergelijke ambten ereambten, die in feite niet werden uitgeoefend. Wel was er veelal een jaargeld aan verbonden. De doorluchte verlener van de eretitel "vergat" evenwel vaak het jaargeld uit te doen uitbetalen. Van den Enden moet dit alles ongetwijfeld hebben geweten, maar toch de gelegenheid hebben aangegrepen een hem vijandig geworden omgeving te ontvluchten.

Wat wij met zekerheid weten is dat hij in 1671 in Parijs woont. Van een honorering van zijn erefunctie is geen sprake. Om in het onderhoud van zijn gezin te voorzien neemt hij daarom zijn oude beroep weer op. In de Parijse wijk Picpus opent Van den Enden wederom een latijnse school onder de naam "Hotel des Muses". Hij gaf, aanvankelijk alleen, later geassisteerd door een schoonzoon, onderwijs in filosofie, dichtkunst, geneeskunde, heekunde, canoniek recht, burgerlijk recht, scheikunde, hebreeuws, latijn, grieks en in diverse levende talen.

* Het is niet bekend op welke gronden Van den Enden deze titel heeft verkregen. Uit hetgeen later Spinoza te Utrecht is overkomen, weten wij reeds dat het opdragen van een boek aan de Zonnekoning reden kon zijn om voor een dergelijke titel in aanmerking te komen.

Van den Enden vertrok naar Parijs met drie volwassen dochters, de 28-jarige Margaretha Aldegondis, de 23-jarige Adriana Clementina en de 20-jarige Marianna. De moeder van het gezin Clara Maria Vermeren, was toen reeds lang overleden.

Te Parijs vond Margaretha een echtgenoot in de 30-jarige Jean Charles d'Argens. Deze uit Dyon afkomstige jonge man was reeds spoedig na de opening van de nieuwe school als leerkracht bij hen in huis gekomen. Adriana Clementine huwde met een Brabander en Marianne werd op school gedaan bij de zusters Ursulinen te Parijs. Franciscus vond in die jaren een nieuwe levensgezellin, een uit Leuven afkomstige weduwe, die, toen hij haar in 1672 huwde, 53 jaar was*.

Clara en Dirk verbleven in die tijd te Antwerpen, alwaar vader Van den Enden hen vanuit Parijs regelmatig bezocht. Deze bezoeken hadden niet uitsluitend het karakter van die welke een vader aan zijn kinderen pleegt te brengen, doch zij hielden verband met een avontuur, waarin de bejaarde leraar zich had gestort en dat tot zijn dood door de strop zou leiden. Om dit avontuur, dat vooral wat Van den Enden's aandeel betreft, nog veel onbeantwoorde vragen bij ons oproept, iets duidelijker te kunnen maken moeten wij enkele bijzonderheden uit de algemene geschiedenis van die dagen vermelden**.

De 31 augustus 1674 werd de Marquis de Louvois, "staatssecretaris van oorlog" in het Frankrijk van Louis XIV, gewaarschuwd voor een samenzwering van landedellieden uit Normandië tegen het koninkrijk en tegen de koning. De aanbrenger was een zekere Cauzé de Nazelles, een onbemiddelde kadet uit de Cascogne, die van plan was in een geestelijke orde te treden. Om op een vlugge manier de geheimen van het latijn meester te worden, was hij in de leer gegaan bij Van den Enden en als inwonend leerling in het "Hotel des Muses" opgenomen.

* Het huwelijk werd kerkelijk bevestigd door de vicaris van St. Paul, die evenwel van openbare inzegening afzag, omdat hij het overlijden van de eerste echtgenoot van de vrouw niet overtuigend bewezen achtte¹⁸.
Wij vermelden deze bijzonderheid omdat er uit blijkt dat Van den Enden trouw bleef aan de regels en de gebruiken van zijn moederkerk.

** De literatuur waarin Van den Enden ter sprake wordt gebracht is schaars. L. Sylvius beschreef de geschiedenis in 1685 in zijn voortzetting van het werk van Lieuwe Aitzema: *Historien onses Tyds* (Band II, p. 156)¹⁸. Van de andere oudere auteurs geven Clément¹⁹ en Meinsma naar ons idee betrouwbare informatie. Van Vloten²⁰ en Sypesteijn²¹ daarentegen komen ons oppervlakkig en onbetrouwbaar voor. Prof. Dr J. Roorda, hoogleraar in de geschiedenis te Leiden, danken wij de verwijzing naar de auteurs Krämer²², Japikse²³, Haley²⁴ en een aantal waardevolle persoonlijke mededelingen. Wij gaan hier slechts zover in op de algemene geschiedenis als noodzakelijk is om een historisch kader te ontwerpen voor Van den Enden's gedrag in zijn laatste levensjaar.

Hier had hij een gesprek afgeluisterd, dat Van den Enden voerde met twee hem niet onbekende personen, namelijk de chevalier de Rohan en Latréaumont (een oneervol uit de dienst ontslagen officier uit Normandië). Hij hoorde in dit gesprek voorstellen ter sprake komen, waaruit hij opmaakte dat zijn leermeester was betrokken in een complot tegen Lodewijk XIV, dat met medewerking van de Hollanders werd gesmeed.

Louvois nam onmiddellijk zijn maatregelen, die onder meer voerden tot de gevangenneming, de veroordeling en de terechtstelling van Van den Enden. De snelle en doeltreffende actie tegen de complotteurs kwam niet onvoorbereid. Geruchten omtrent een complot tegen de koning deden reeds geruime tijd de ronde. Frankrijk was in oorlog met de Verenigde Nederlanden, Spanje en Oostenrijk en in het land zelf heerste in vele provincies grote ontevredenheid. De franse monarchie van die tijd, belichaamd in de persoon van de "Zonnekoning", had inderdaad vele vijanden, en daarvoor waren duidelijke redenen aanwezig.

De buitenlandse politiek van Lodewijk XIV was gericht op expansie. In het binnenlands beleid werd met kracht gestreefd naar een steeds verdergaande centralisatie van de staatsmacht. Lodewijk XIV liet ook duidelijk blijken eigenlijk slechts één kerk, de Rooms Katholieke, te willen dulden. Reeds om deze reden waren de vele protestanten in de zuidelijke provinciën uitgesproken vijanden van de absolutistische vorst en zijn regime. Bovendien heerste in het land door de exorbitante belastingen grote armoede, niet alleen onder de werkende bevolking, doch ook onder de kleine adel.

De geldverslindende oorlogen hadden de belastingdruk in Frankrijk in 1673 tot schier ondraaglijke hoogte doen oplopen. Sedert 1635 waren de (toen reeds als drukkend ervaren) belastingen steeds weer vermeerderd en verzaard. Bij de inning, door koninklijke belastinggaarders en door pachters, waren de meest kwalijke praktijken schering en inslag. Het publiek sprak dan ook van "Malôtes", "mauvaises levées", onrechtmatige belastingen.

De hier geschetste toestanden wekten de grootste ontevredenheid in provincies als: Guyenne, Languedoc, Provence, Dauphiné, Normandië en Bretagne. Sedert hun inlijving in het franse koninkrijk hadden deze landen de status van "Pays d'Etats", hetgeen onder meer inhield dat zij een eigen parlement hadden en het recht van gewestelijke belastingheffing. Opheffing en schending van deze rechten, zoals het negeren of ontbinden van de gewestelijke parlementen, door de centrale overheid maakten dat menigeen in de genoemde landen er naar hunkerde het juk van de franse troon af te werpen. Er broeide iets in de franse provinciën en daarvan was men in Parijs niet onkundig.

De politiek van Lodewijk XIV wekte ook buiten het koninkrijk verzet op. Om zich tegen de expansieve macht van Frankrijk te weer te stellen hadden de Nederlanden en Spanje reeds op 17 december 1671 een verbond gesloten. In 1672 evenwel rukten de franse troepen de Lage Landen binnen, doch zij slaagden er niet in de Hollandse waterlinie te passeren. De "campagne de Hollande" verliep anders dan de aanstichters zich hadden voorgesteld. Frankrijk moest zijn troepen uit de Republiek terugtrekken en in 1674 was dit land, verlaten door zijn drie aanvankelijke bondgenoten, in oorlog met de Habsburgers in Oostenrijk en in Spanje en met de Republiek der Verenigde Nederlanden. Van deze tegenstanders waren de Noordelijke Nederlanden verreweg de belangrijkste. Oostenrijk lag ver van de franse grenzen en Spanje was militair zwak.

De Republiek, onder de voortreffelijke diplomatieke en militaire leiding van Prins Willem III, verheugde zich in het bezit van een machtige vloot. In Spanje heerste echter een chronisch gebrek aan geld en soldaten. Het lag dan ook voor de hand, dat de bondgenoten niet ongenegen waren acties te overwegen, die de franse macht afbreuk zouden kunnen doen en waarvan de uitvoering niet al te kostbaar zou zijn en niet de inzet van grote troepenmachten zou vereisen. De idee van een verbond met ontevreden in de Lodewijk XIV vijandig gezinde provincies was in deze situatie niet zo ver gezocht. Een plan, om de verbondenen profijt te laten trekken uit het interne verzet tegen Lodewijk XIV was reeds in 1672 aan Spaanse zijde in principe geaccepteerd.

Frederik Valckenier, gezantschapssecretaris en waarnemend resident aan het hof te Madrid, verzond op 21 maart 1672 een missive aan H.H.M., waarin hij onder meer het volgende mededeelt: "Monsieur Rombout president in Neerland van den Raad van Vlaanderen te Gent, heeft mij gezegd, dat hij, door Frankrijk reisende, speculatie genomen had van vele zaken, onder welke eene considerabele was, nl. dat men Bourdeaux en met eenen de gansche provincie van Casgogne met een goed beleid en entreprise lichtelijk zoude kunnen vermeesteren, zelfs de citadel, dewelke maar 70 soldaten bewaarden en eenige defectten had, die in deze gelegenheid zeer favorabel zouden zijn. De heer Rombout heeft ouverture van de zaak gedaan aan den connétable van Castilie en met diens goedvinden voorts aan den markies de Castel Rodrigo, wien hij eene exacte memorie van den vorm en den voet die men tot deze entreprise zoude moeten observeeren, overgeseverd heeft. Deze schijnt in de Junta de gobierno te zijn gezien; men vindt daar de zaak gewenst en favorabel, maar prompte geldmiddelen en een goede armee schepen ontbreken. Ik geloof vast, dat men met deze post den Baron de Lisola de geheele zaak geschreven heeft, om U.H.M. voor te dragen als uwe zaak, dewelke geoordeeld wordt eene zeer groote diversie in de Fransche desseinen te kunnen maken. Daarom heb ik het raadzaam gevonden U.H.M. van de zaak advertentie te geven" (geciteerd naar Krämer²²).

Baron de Lisola werd inderdaad op de hoogte gebracht van de idee een actie tegen Frankrijk te ondernemen indien het in dat land tot een "rupture" zou komen. Hij vond evenwel "groote zwaarigheid in de zaak" maar zegde toe haar aan enige der hoge ministers in de Republiek voor te dragen.

De gedachte aan het verlenen van medewerking tot het doen ontstaan van een "rupture" in Frankrijk zal echter ongetwijfeld ook zijn opgekomen in de directe omgeving van Willem III. De Prins had een geheim particulier secretaris, Pierre Du Moulin (kleinzoon van een Leids hoogleraar en in het bezit van de Engelse nationaliteit) die uit een Hugenotengeslacht stamde. Deze man, "ervaren in activiteiten, die zowel tot de diplomatie als tot spionage en propaganda gerekend kunnen worden", was bij de Prins geïntroduceerd door van Beuningen*. Du Moulin op zijn beurt introduceerde weer franse hugenoten bij de Prins en dat waren in het algemeen lieden, die hun geboorteland gaarne onafhankelijk zouden willen zien van de franse staatsmacht.

In het jaar 1672 kon er evenwel geen sprake zijn van het entameren van ondernemingen op frans grondgebied. Plannen voor een entreprise tegen de westkust van Frankrijk, waarin de nederlandse vloot een belangrijk aandeel zou hebben, bestonden echter al in 1673. In het begin van 1674, toen de verbondenenen een algemene aanval op Frankrijk hadden beraamd, kon ook aan de uitvoering van deze plannen worden gedacht.

In het voorjaar van 1674 hield zich in de Nederlanden een Fransman op, afkomstig uit de Languedoc. Het was een zekere Sardan, zich noemende: Jean François de Paul, seigneur of comte de Sardan en ook vicomte de la Houssaye. Achter deze fraaie titels verschool zich een ex-belastinggaarder, die in 1668, als ontvanger van de taille, gelden uit zijn kas had ontvreemd. Om zich aan de voltrekking van het over hem gevelde doodvonnis te onttrekken was hij naar Vlaanderen gevlucht, waar hij zich Mirande noemde. Via Du Moulin of Van Beuningen kreeg Sardan contact met de Prins, tegenover wie hij zich bekend maakte als vertegenwoordiger van de provinciën Guyenne, Languedoc, Dauphiné en Provence, die hun verloren privilegiën wensten terug te krijgen.

* Persoonlijke mededeling van Prof. Roorda.

Na overleg met Van Beuningen stelt hij een memorandum op, waarin hij de Prins twee voorstellen doet. Het eerste houdt in: het verlenen van (financiële en militaire) steun aan een opstand in de door hem vertegenwoordigde provincies. Het tweede betreft een onderneming in Normandië en Bretagne, waarvoor de hulp van de nederlandse vloot nodig is. Voor deze tweede onderneming zou men een zekere persoon van aanzien in Bretagne moeten interesseren. Deze aanzienlijke Breton was niemand anders dan Louis, prins de Rohan-Guéméné, van wie Van Beuningen wist dat hij omstreeks diezelfde tijd in Parijs contact had met Van den Enden*.

Naar aanleiding van deze voorstellen ging de Prins op 21 april 1674 een verdrag aan met Sardan, waarin onder meer werd bepaald dat:

- de door Sardan vertegenwoordigde provinciën 15000 of minstens 12000 man zouden uitrusten;
- de Prins de Staten Generaal zou bewegen een vloot in zee te brengen van 60 of meer oorlogsschepen, van al het nodige voorzien en met 10000 man landingstroepen aan boord "pour agir de la manière qui sera jugée la plus avantageuse pour le bien des parties confederées"²².
- de Prins door een agent te Avignon de som van 300.000 pond aan frans geld gereed zou laten houden.

Het verdrag zou geratificeerd worden door de Staten Generaal, binnen een maand na de openbaarmaking aan de bevelhebbers der troepen, die de geconfedereerde franse gewesten op de been zouden brengen.

Op 23 juli van hetzelfde jaar werd een nagenoeg gelijklopend verdrag gesloten tussen Sardan en de Spaanse regering. Uit beide verdragen wordt duidelijk, dat het niet ging om een opstand van ontevreden burgers tegen hun regering, doch om een formele oorlog tegen Frankrijk. De geconfedereerde gewesten zouden namelijk tezamen een republiek vormen en in het verdrag met Spanje was zelfs een artikel opgenomen waarin de nieuw te stichten republiek aanspraak zou kunnen maken op bescherming door het Spaanse koningshuis.

Het is duidelijk dat deze plannen een ernstige bedreiging inhielden voor Frankrijk. Begin Mei 1674 wist men te Parijs met zekerheid van het bestaan van plannen voor een aanval op de franse kust. Om van de inhoud van die plannen op de hoogte te komen liet Louvois een kamerdienaar van Prins Willem III, een zekere Launoy, omkopen. Dank zij de regelmatige berichten, welke deze man naar Parijs zond, kon Louvois zijn maatregelen nemen, waardoor de onderneming van de nederlandse vloot tegen de franse kust op een mislukking uitliep.

* Louis de Rohan, ook genoemd: chevalier de Rohan, geboren in 1635, was een telg uit het oude geslacht van hertogen en koningen van Bretagne.

De Prins gaf op 6 mei 1674 vlootvoogd De Ruyter instructies. Hij moest naar het kanaal zeilen en al naar gelang de richting van de wind, een aanval ondernemen op de franse noordkust of westkust. Indien de wind gunstig zou zijn moest de opperbevelhebber met een deel der vloot naar de Franse Antillen gaan, om die aan te vallen. In dat geval zou Tromp met het overige deel van de vloot de landingsoperatie op de franse kust uitvoeren. Hoofddoel zou zijn Brest of Rochefort of het Ile de Ré.

De 24ste mei liep de vloot uit en de 29e of 30e zeilde zij de haven van Torbay binnen. Een week later (8 juni) stevende het eskader van De Ruyter westwaarts. Tromp bleef echter nog 10 dagen werkeloos voor anker liggen. Toen hij 18 juni tot actie overging was het te laat, Louvois had de franse kusten met 80.000 man laten versterken. Evenmin kwam het in 1674 tot opstanden in de door Sardan vertegenwoordigde provincies. "Le grand dessein", zoals men de gecompliceerde onderneming placht te noemen, was mislukt.

Om nu te kunnen beschrijven hetgeen bekend is van Van den Enden's aandeel in deze onderneming, moeten wij teruggaan naar het voorjaar 1674. Na de ondertekening van het verdrag tussen de Prins en Sardan werd François Riomal, kapitein in het leger van de Prins, als agent voor de financiering naar het zuiden gezonden. Hij reisde tezamen met Sardan over Brussel. Aldaar bezochten zij: don Juan Domingo de Zuninga, Graaf van Monterey, landvoogd der Spaanse Nederlanden, om met hem de plannen te bespreken*. Deze Monterey speelde een belangrijke rol in het contact tussen de diplomaten in de Noordelijke Nederlanden en de franse complotteurs. Het contact tussen Brussel en Parijs werd onderhouden door Van den Enden.

Er zijn echter aanwijzingen, dat Van den Enden niet slechts de functie van bode in het complot vervulde, doch dat hij tevens de rechts- en staatsfilosoof is geweest van de afscheidingsbeweging. Wij zijn op deze gedachte gekomen, door ons af te vragen wat mannen als Latréaumont en De Rohan gezocht kunnen hebben bij een bejaarde latijnse schoolmeester. Had Van Beuningen hen op hem attent gemaakt, omdat hij (zoals Van der Goes bericht) in zijn jonge jaren al eerder diplomatieke missies had vervuld? Het antwoord op deze vragen is niet in bronnen te vinden.

* Jhr. van Sypesteyn merkt van Monterey op: "Deze landvoogd was door de inwoners der Zuidelijke Nederlanden zeer geacht en bemind en hij muntte uit door verdraagzaamheid en verlichte denkbeelden"25.

Wat wij wel met zekerheid mogen aannemen is dat mannen als Latréaumont, De Rohan en Sardan niet in staat waren het staatkundige en politieke model voor een republiek te ontwerpen. En dit laatste, het "invoeren" van de republikeinse staatsvorm, was juist dat wat de zuidelijke provincies, Bretagne en Normandië wilden.

Van den Enden nu was in zijn tijd niet alleen bekend als een republikeinse vrijgeest, met een sterke afkeer van dwang en onderdrukking, doch velen kenden hem ook als een rechtsgeleerde filosoof, die zich had beziggehouden met de theorie van de republikeinse staatsvorm*.

Onder de stukken van het proces, dat eind 1674 tegen hem en zijn medeplichtigen werd gevoerd, heeft men namelijk teruggevonden zijn ontwerp van een "Etat populaire invincible". Petitfils voegt hier aan toe: "qu'il avait déjà tenté d'appliquer en Nouvelle-Hollande"¹². Onze conclusie is dan ook, dat Van den Enden in zijn dagen bekend moet hebben gestaan als republikeins "ideoloog".

Zijn leerlingen, die hij "wat meer placht bij te brengen dan alleen maar latijn" en onder wie ook jonge lieden uit de ontevreden provincies zullen zijn geweest, zal dit alles niet onbekend zijn gebleven. Wij zijn daarom van oordeel, dat Latréaumont en De Rohan in Van den Enden zeer waarschijnlijk in eerste instantie de staatsrechtkundige en de staatsfilosoof hebben gezocht.

De onderneming, waaraan Van den Enden deelnam op verzoek van Latréaumont en De Rohan (en misschien ook op dat van Van Beuningen) paste geheel en al in het kader van "le grand dessein". Het plan van de onderneming, waarover apart met de noordelijke Nederlanden werd onderhandeld, was echter meer in detail uitgewerkt en intensiever voorbereid dan dat van Sardan voor de Zuidelijke provincies.

* "Utopique, doctrinaire, le vieux "docteur politique" comme on l'appelait, rêvait d'une république qui ne serait ni celle de Platon, ni celle de Grotius, ni celle de Morus mais la sienne, et qui aurait pour principe que toujours "la vertu serait récompensée", aldus Petitfils¹².

De ziel van de opstandige beweging in Normandië was Latréaumont, die vanwege zijn militaire verleden bovendien een persoonlijke wrok koesterde tegen Lodewijk XIV. Louis De Rohan (die men niet moet verwarren met zijn familielid, die leider was van de Hugenoten) had eveneens privé redenen om zich tegen de Koning te keren. Hij was een door spel berooid edelman, verbitterd omdat hij moest leven van schulden maken. Om schulden te dekken en om zijn luxe leven te kunnen voortzetten had hij byoux gestolen van zijn eigen moeder, de prinses de Guémenée, met wie hij sindsdien in onmin leefde.

De koning had hem reeds, vanwege zijn wangedrag, ontzet uit zijn functie van opperjagermeester. Na een twist met de markies de Louvois liep hij verbolgen bij een vriend binnen, vragende of Normandië tegen het gouvernement in opstand zou kunnen komen. Deze vraag was gegrond. Door een nieuwe belasting op het bosbezit was de ontevredenheid onder de Normandische landjonkers opnieuw aangewakkerd. De actie van Latréaumont voor een onafhankelijk Normandië vond dan ook duidelijk weerklank. De Rohan, die zich (begin 1674 ?) bij hem aansloot, werd vanwege zijn rang, in naam tot leider van het complot benoemd*.

In April 1674 had het complot duidelijke vormen aangenomen. Behalve Latréaumont, De Rohan en Van den Enden deden ook mee Guillaume Duchesne, chevalier de Prévault (neef van Rohan) en de marquise de Villars. Latréaumont was per brief in contact getreden met Monterey te Brussel. Daar Dirk en Clara Kerckrinck in Antwerpen woonden, kon vader Van den Enden zonder opzien te baren via Brussel reizen en en passant de briefwisseling tussen Monterey en Parijs onderhouden**. Monterey gaf de plannen dan weer door naar het Noorden. Indien de Nederlanders met de plannen zouden instemmen, dan zou dit door middel van twee codeberichten in de Gazette de Bruxelles worden bekendgemaakt.

* Het is de vraag of deze heren wel goed hebben geweten in welke onderneming zij zich verwickelden en wat anderen, en met name de Koning, als de porté van hun daden zouden aanmerken.

** In deze briefwisseling bezigde hij de namen van zijn dochters en die van zijn schoonzoon, als aanduiding voor de in het complot betrokken personen. Clément vermeldt een brief van Van den Enden uit Brussel aan de samenzweerders te Parijs, die als volgt luidt: "J' ay été bien reçu de mon gendre, mais il m'a dit que devant que de prendre une entière résolution pour venir, il falloit parler à ma fille Marguérite et qu'il envoyeroit cependant à Rouen pour 100.000 francs de diamants qu'il vous adresseroit". Bij zijn verhoor deelde Van den Enden later mee, dat hij met mon gendre de Spaanse landvoogd Monterey aanduidde, met Marguérite Latréaumont en met de naam van Marianne De Rohan zelf.

Latréaumont vroeg 6.000 hollandse soldaten, wapenen voor een leger van 20.000 boeren en edelen, belegeringswerktuigen en een oorlogskas van 2 miljoen pond. Voor "un grand seigneur" (De Rohan) vroeg hij 30.000 daalders en voor zich zelf 20.000 daalders. Terwijl de Hollanders te Quilleboeuf aan land zouden gaan, zouden de edelen in Normandië in opstand komen. De Rohan zou een "Chambre de la Liberté" uitroepen, de instelling van een parlement eisen en oproepen tot een mars naar Parijs. Latréaumont stelde "in naam van de adel en het volk van Normandië" een proclamatie op, waarin een hervorming van de landsregering werd gevraagd. In diezelfde tijd zou een voorgewende lijfwacht van 500 of 600 man de Dauphin ontvoeren, die gewoon was in Normandië op vossejacht te gaan.

op 11 april 1674 verschenen de afgesproken berichten in de Gazette de Bruxelles, ten teken dat de Nederlanders op het plan van Latréaumont en De Rohan waren ingegaan. Bij een kleermaker te Parijs werden de uniformen voor de lijfwacht besteld en de paarden voor de ruitery werden verzameld. Het wachten was slechts op de dag, waarop de Dauphin op jacht zou gaan, en op de terugkomst van Van den Enden, die sedert begin September met Monterey te Brussel de laatste voorbereidselen besprak.

Toen echter was het complot reeds verraden. Reeds in April 1674 maakte de president van het parlement van Normandië Louvois attent op onderhandelingen tussen enkele heren uit deze provincie en het Hollandse gouvernement. Begin juni hadden onbekenden te Rouen en te Pont-Audemer op aanplakbiljetten de naderende komst van de Hollandse vloot onder Tromp en het begin van een opstand aangekondigd. Dit alles was in Parijs bekend en ook de bestelling van de 500 militaire uniformen bij een Parijse kleermaker was niet onopgemerkt gebleven. Het is dan ook begrijpelijk dat de marquis de Louvois dadelijk met kracht ingreep, toen Cauzé de Nazelles zijn mededeling kwam doen.

Op 11 september 1674 werd De Rohan, toen hij na de mis de koninklijke kapel te Versailles verliet, gearresteerd en naar de Bastille overgebracht. Latréaumont, die te Rouen vertoefde, werd bij de poging hem gevangen te nemen, door een misverstand doodgeschoten, zonder dat hij iets had bekend. Wel werd bij hem een koffer met bezwarende papieren in beslag genomen.

De 17e September keerde Van den Enden terug uit Brussel. Toen hij 's avonds in zijn woning aankwam was zijn vrouw niet thuis. Zijn dochter Margaretha deelde hem de onheilsboodschap mee dat de chevalier de Rohan gevangen was genomen in verband met een complot, waarin ook een Nederlander zou zijn gemengd. Van den Enden verliet zijn woonhuis weer en de volgende ochtend ontmoette hij zijn vrouw bij de mis van de paters van St. Lazarus in de Faubourg St. Laurent. Daarna begon hij, vermomd met een valse baard, een vluchtpoging. Hij kwam ech-

ter niet verder dan Le Bourget, alwaar hij gearresteerd werd. Cauzé de Nazelles had wederom de politie geholpen, die hij op het spoor had gezet van Mevrouw Van den Enden.

Louvois liet geen tijd verloren gaan. Hij liet de chevalier de Préault, Anne Sarreau marquise de Vilars en nog een vijftigtal (de meeste ten onrechte) van medeplichtigheid verdachte personen arresteren. De 24e September werden twee rechters van instructie en een procureur-generaal benoemd en op 6 November vond het proces plaats. De Rohan had bij alle verhoren halsstarrig gezwegen, doch Van den Enden beschuldigde hem ervan het hoofd van het complot te zijn. Verder liet hij echter niets los.

Reeds op 26 November werd vonnis gewezen en wel een zeer zwaar. Louvois en het hof hadden gevraagd een voorbeeld te mogen stellen en Lodewijk XIV had zich in hun wens geschikt. De hoofdschuldigen werden ter dood veroordeeld: De Rohan, De Préault en marquise de Vilars zouden worden onthoofd en Van den Enden zou worden opgehangen.

Omdat men het vermoeden had dat Van den Enden meer informatie over de achtergrond van het complot zou kunnen geven, werd hij onderworpen aan foltering met de "brodequin"*. Het slachtoffer liet echter niets los.

De 27e November vond de executie plaats op de binnenplaats van de Bastille. De drie edelen werden onthoofd en Van den Enden, die totaal was uitgeput en door de martelingen niet kon lopen, werd op het schavot gesleurd en opgehangen.

De mens Van den Enden.

Het is niet gemakkelijk zich een betrouwbaar oordeel te vormen over de mens Van den Enden, over zijn denken en over de doeleinden die hij in dit leven nastreefde. De berichten welke wij in de literatuur over zijn persoon aantreffen luiden in vele gevallen ongunstig. Van Vloten vond, dat Van den Enden een te onbelangrijke figuur was om de aandacht van de historicus waard te zijn. In 1881 schreef hij: "Hoewel persoonlijk van geen gewicht genoeg, om tot een nadere kennismaking met zijn denken en streven te lokken, dankt hij het aan zijn toevallig verband met Spinoza's taalkundige opleiding, dat men zooveel mogelijk van hem en zijn gezin tracht te weten .....²⁰."**

* Les brodequins, ook genaamd de spaanse laarzen, zijn beenfolterwerktuigen waarmee botverbrijzeling kon worden veroorzaakt.

** Deze uitspraak leert ons niets over Van den Enden, doch geeft ons wel een indruk van Van Vloten's persoonlijkheid.

Roukema erkent, zoals wij reeds hebben vermeld, de schrandereheid en de geleerdheid van Van den Enden. Voor zijn persoon heeft hij evenwel geen goed woord over. Zelfs kon hij niet nalaten Van den Enden na diens dood te beschimpen, toen hij schreef: "stervende gelijk hij geleefd had, als een God verloochenaar, zonder eenig naberoou, of eenige erkentnisse van God en Godsdienst. Ymand pasten dit er op:

Zo raakte van den End' rampsalig aan zijn end,
Die in zijn's levensloop, zig had van God gewend,
Des kond hij in zijn end, dan ook geen Hemel hopen:
Maar van der galgenleer, wel na de Hel toelopen¹⁶.

Goeree spreekt als volgt over Van den Enden: "een man, die ons in zijn bloeitijd alhier, zeer wel bekend is geweest, met denzelven omgegaan en meer dan eens gegeten en gedronken hebben; waar weynig van gestigt wierden: en vervolgens naderhand wel hebben kunnen gissen, dat ook Spinoza van dezen zijnen Meester, weynig goede beginselen heeft ingezogen; als die zeer mild was zijn Ongodistize gronden, aan rijp en groen uyt te venten, en te roemen. Dat hij zig het fabeltjen van 't Geloof had quyt gemaakt²⁶.

Door Meinsma wordt Van den Enden een "lucianist" genoemd*. Ook deze auteur meent, dat onze doctor zich van het geloof heeft afgewend. "Er is", zo schrijft Meinsma, "reden om aan te nemen dat hij (Van den Enden) aan de leer der alleen zaligmakende kerk was gaan twifelen, en is dat juist, dan kan zijn daad hem slechts tot eere strekken"^{**}.

Van den Enden was volgens Meinsma, een pantheïst en hij zou dat zijn geworden onder invloed van zijn leerling Spinoza. Het woord pantheïsme is in dit verband evenwel een lege term, die ons omtrent het godsbegrip van Spinoza en Van den Enden niets wijzer maakt. In historisch opzicht zijn de hier geciteerde oordelen over Van den Enden's religioositeit en kerkelijkheid bovendien in strijd met de ons bekende feiten.

* Lucianus, Arius en de Sozzini's waren antitrinitariërs.

Lucianus (bijgenaamd de martelaar) was ouderling in Antiochië. Hij leefde ± 312 en hij was een leerling van Paulus van Samosata, bisschop van Antiochië. Deze Paulus was van oordeel dat de ene God niet substantieel op aarde kan verschijnen en dus in Christus geen mens kan zijn geworden.

De mens Jezus is echter wel door God met zijn Woord (Logos) en zijn kracht (dynamis) vervuld. De Logos is volgens deze bisschop niet God zelf, doch een "tweede essentie" geschapen door God. Wij beschikken niet over bronnen waaruit blijkt, dat Van den Enden een aanhanger van deze leer was.

** In deze zin kan Meinsma niet nalaten te getuigen van zijn eigen antipapistische "vrijdenkerij". Door een dergelijk vooringenomenheid kan het historisch oordeel echter in ernstige mate vertroebeld worden.

Wat wij met zekerheid weten is, dat Van den Enden:

- al zijn kinderen Rooms Katholiek heeft laten dopen;
- zijn schoonzoon Dirk Theodoor Rooms Katholiek liet worden;
- zijn oudste dochter in de Rooms Katholieke kerk liet trouwen;
- zijn eigen tweede huwelijk in de Rooms Katholieke kerk heeft gesloten;
- in levensgevaar verkerende naar een Rooms Katholieke kerk ging en er de mis bijwoonde;
- voor zijn rechters aangaf het Rooms Katholieke geloof te belijden.

Zo iemand onkerkelijk te willen noemen is absurd. Gelet op hetgeen wij weten van zijn persoon en van de personen met wie hij omging (vrienden van Spinoza en collegianten, die in het algemeen uitmunten door een voornaam karakter en hoge zedelijke beginselen) is het ook onmogelijk dat Van den Enden in zijn hart ongelovig is geweest en dat daarom zijn levenslange relatie met de Rooms Katholieke kerk één grote huichelarij is geweest*.

Een andere vraag is evenwel, of Van den Enden's geloof van dezelfde aard was als dat van de meeste zijner tijdgenoten. Deze vraag moet ontkennend beantwoord worden want anders had men hem niet voor atheïst uitgemaakt. Om echter te kunnen begrijpen wat en hoe Van den Enden geloofd kan hebben, moet men iets weten van het Godsbegrip van mannen als Des-Cartes, Geulincx, Spinoza en Koerbagh.**

Wij kunnen wel met zekerheid aannemen, dat Van den Enden zich zijn Godsbegrip in hun geest heeft gevormd. De essentie van dit Godsbegrip is daarin gelegen, dat God wordt opgevat als het volmaakte denken en als hoogste gedachte (Des-cartes). Dit houdt in, dat God slechts kenbaar is voor het zuivere of redelijke denken (intellectus purus) en niet voor het gewone, zich in voorstellingen bewegende verstand (imaginatio). De zich als zuivere denking en begrijpelijkheid te vernemen gevende God heeft niets meer gemeen met de antropomorfe God van de vertellingen (fabeltjes) waarin hem allerlei menselijke eigenschappen worden toegedacht.*** Iemand wiens geloof zich tot Godsbegrip heeft geadeld kan daarom best zeggen "dat hij zich het fabeltje van het geloof heeft kwijt gemaakt", zoals Goeree Van den Enden laat opmerken.

* Van Vloten heeft dit laatste gesuggereerd.²⁰

** Van dit begrip hadden mannen als Roukema, Goeree, Van Vloten en Meinsma niet het minste besef.

*** Vooral Spinoza en Koerbagh hebben gewezen op de absurditeit en de onhoudbaarheid van de antropomorfe godsvoorstellingen.

Het fabeltje is de ver-beelding waarin de geloofswaarheid zich kleedt. Het is de buitenkant van het geloof, dat is de kant waardoor het telkens weer in conflict komt met de fabeltjes waarin anderen hun geloof kleden. Wie het verhaal en de verbeelding in dogmatiek en ritus doorziet als het noodzakelijke beeld waardoorheen de waarheid van het geloof zich symbolisch kenbaar maakt en te begrijpen geeft, verliest zijn voorkeur voor een bepaalde kerk.

Van dit begrip getuigden de collegianten, die niet letten op de kerk waartoe iemand behoorde of had behoord. In dit begrip kon Spinoza de kinderen van zijn huisheer oprecht aansporen getrouw de kerk te bezoeken en kon Franciscus van den Enden, zonder te hoeven huichelen, de moederkerk van zijn jeugd trouw blijven.

De hier ontvouwde redenering kan wat Des-Cartes, Spinoza en Koerbach betreft met teksten uit hun werk worden gestaafd. Met betrekking tot Van den Enden is het opgemerkte echter een veronderstelling. Wij hebben evenwel een redelijke grond voor het veronderstelde.

Van den Enden verkeerde in collegiantenkringen en hij moet zeer goed bekend zijn geweest met de werken en het filosofische denken van Des-Cartes, Spinoza en Koerbach. Wij beschikken echter niet over geschriften van Van den Enden. Toch hebben die waarschijnlijk bestaan en misschien komt daarvan nog eens iets aan het licht.

Petitfils vermeldt, zoals wij reeds mededeelden, dat onder de processtukken een ontwerp (manuscript? aantekeningen?) is gevonden voor een "Etat populaire invincible". Er is echter een aanwijzing, dat er ook in ons land geschriften van Van den Enden in omloop zijn geweest. In een tegen het Kunstgenootschap "Nil Volentibus Arduum" gericht pamflet van het jaar 1677 wordt van Dr Joh. Bouwmeester, vriend van Spinoza, gezegd: "Die gaet met zijn tronie van twaalf schellingen de Atheisterye uitleeren, te bevragen bij Joannes Ravesteyn, wat lessen hij zijn swager Koerbach gegeven heeft ..... hij heeft alle schriften van Dr Van den Enden .... hij smelt met Spinoza en anderen de Theologisch Politieke Redenkaveling" enz.²⁷.

Van den Enden moet in de kring van denkers rond Des-Cartes en Spinoza een hooggeachte vriend en geestverwant zijn geweest. Een aanwijzing hiervoor is te vinden in de briefwisseling van Hertogin Sophie van Hannover met haar broeder Kurfürst Karl Ludwig (zuster en broeder van prinses Elisabeth van de Paltz, de vriendin van Des-Cartes)*.

* Op deze bron zijn wij attent gemaakt door Prof. J.D. Roorda.

Op 17 November 1674 schreef Karl Ludwig aan zijn zuster Sophie: "Je vous souhaitez un bon voyage à Amsterdam, mais vous n'y trouverez plus le Sr van den Enden à ce [que] les gazettes de Paris disent, qui l'ont logé à la Bastille à cause de la part qu'il a eue en la conspiration du Ch[evalier] de Rohan". Op 20 november schreef Sophie aan haar broeder: "La noblesse de France ne doit pas estre trop esdifié de leur Roy du soin qu'il a de les ruiner tous. Je suis fâchée, que la douce humeur de Van der Ende s'est laissé persuader par Mr de Rohan à tremper dans la trahison contre le Roy peu christien. Il est mieux pour ces beaux esprits de raisonner tousjours et de n'agir jamais"²⁸.

Uit deze citaten blijkt dat de kinderen van de Winterkoning Van den Enden goed kenden. Sophie van Hannover was van plan hem te bezoeken en zij wist hoe hij als mens was: een man met een zacht karakter, die zich inderdaad beter bij het redelijke denken had kunnen houden dan zich in een politiek avontuur te storten.

De mens Van den Enden zoals die uit de thans beschikbare gegevens voor ons oprijst, is niet alleen een geleerde docent en een filosoof geweest, doch ook een man van allure met een fijn karakter. Niet alleen vanwege zijn relatie met Spinoza, maar om wat hij zelf was en dacht neemt hij een waardige plaats in onze historie in.

(wordt vervolgd)

Noten.

18. Sylvius, L. (1685) Historien onses Tyds. Behelzende zaken van staat en oorlogh, voorgevallen in, en omtrent de vereenigde Nederlanden, enz. By Jan ten Hoorn en Jan Bouman, Amsterdam. (Voortzetting van het werk, sinds het jaar 1669, van Lieuwe Aitzema).
19. Clément, Pierre (1856). Episodes de l'histoire de France. Didier, Paris. (Later opnieuw uitgegeven onder de titel: Trois drames historiques. Paris 1859 (?).)
20. Vloten, J. van (1881). Iets naders omtrent Fr. van den Enden en zijn gezin. De Levensbode, XII, 128 - 32.
21. Sypesteyn, C.A. van (1888). Eene zamenzwering tegen Lodewijk XIV in Holland, 1681. Haagse Stemmen, 17 November, no. 12.
22. Krämer, F.J.L. (1892). Een nog onuitgegeven geheim tractaat van Willem den Derden. In: Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, deel IV en VII. M. Nijhoff, 's Gravenhage.
23. Japikse, N. (1933). Prins Willem III. De Stadhouder Koning. Deel II. J.M. Meulenhoff, Amsterdam.
24. Haley, K.H.D. (1953). William of Orange and the English opposition in 1672 - 1674. Oxford.
25. Sypesteyn, J.W. van, en J.P. de Bordes (1850). De verdediging van Nederland in 1672 en 1673. Gebr. J. en H. van Langenhuysen, 's Gravenhage.
26. Goeree, Willem (1705). De Kerkelijke en Wereldlijke Historiën. Amsterdam.
27. De Koeckoecx-zangh van de Nachtuylen van het Collegie Nil Volentibus Arduum (1677). In: G. Kalff (1909). Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, deel IV, p. 552. J.B. Wolters, Groningen.
28. Bodemann, E. (ed.) (1885). Briefwechsel des Herzogin Sophie von Hannover mit ihrem Bruder .... Leipzig.

DE OORSPRONG VAN HET BEGRIIP KEIZERSNEDE

door

H.L. Houtzager

Over de oorsprong van het begrip *sectio caesarea*, keizersnede, zijn verschillende lezingen in omloop. Een veel voorkomende gedachte is die, waarbij men veronderstelt dat Julius Caesar op deze wijze ter wereld zou zijn gekomen en dat hieraan de naam *sectio caesarea* is ontleend.

Dat de Antieken de keizersnede op levende zwangeren zouden hebben uitgevoerd is niet bekend; ook zijn er geen aanwijzingen in de klassieke medische literatuur, dat deze operatie bij overleden *gravidae* zou zijn verricht. Toch kan men wel aannemen dat deze ingreep zowel door Grieken als Romeinen is uitgevoerd bij overleden zwangeren. In enkele mythologische verhalen wordt wel melding gemaakt van de keizersnede, uitgevoerd op overleden zwangeren.

Lucianus (2e eeuw n.Chr.) geboren in Samosata aan de Euphraat, beschrijft in zijn *Dialogus Deorum*, dat Zeus Hermes opdracht gaf om het kind dat de vader der goden bij Semele verwekt had "operatief" te verwijderen toen zij door de verzengende gloed van Zeus' bliksems verbrandde. Dit kind werd toen hij eenmaal volwassen was als god van de wijn, Dionysus, vereerd.

Op dezelfde wijze werd Asclepius geboren, toen zijn moeder Coronis, dochter van de koning van Thessalië Phlegyas, voor straf door Apollo gedood werd.

In de digesten van het justiniaanse *Corpus Juris* is de *Lex Regia* opgenomen, waarin vermeld staat dat geen overleden zwangere vrouw begraven mocht worden, vóórdat de vrucht uit de baarmoeder van de vrouw verwijderd is: "Negat lex regia mulierem quae praegnans mortua sit, humari". Volgens overlevering is deze bepaling terug te voeren op de tweede koning van Rome Numa Pompilius, die van 715 tot 673 v. Chr. regeerde. In de dagenraad van de romeinse beschaving waren er nog geen geschreven wetten. Toch bestonden er wel oude regels waarvan het gezag wortelde in de sfeer van primitieve magie. Dit geldt voor vele van de alleroudste regels van de romeinse wetgeving, zoals we die kennen uit de werken van klassieke auteurs. De juristen uit de keizer-tijd hielden deze regels voor *Leges Regiae*, wetten dus aangenomen op voorstel van een van de romeinse koningen.

De romeinse wetten, die slechts bij overlevering aan de pontifices (priesters) bekend waren, werden voor het eerst in het midden van de vijfde eeuw voor Christus op schrift gesteld door de "decem viri legibus scribundis", de tien mannen die de wetten moesten opschrijven.

Plinius deelt in zijn *Naturalis Historiae* mede, dat de veldheer Scipio Africanus Major geboren zou zijn middels deze operatieve ingreep ingevolge de Lex Regia verricht. Plinius leidt het woord "caesar" af van de snede nodig voor zulk een bevalling: "a caeso utero". Diegenen, die op deze wijze geboren werden, werden de Caesones genoemd.

Dat Julius Caesar middels een sectio caesarea ter wereld zou zijn gekomen en dat deze obstetrische operatie naar hem vernoemd is berust op een onjuiste veronderstelling.

De geboorte van Aesculapius. Houtsnede uit
De Re Medica van Alessandro Benedetti (1549).

Literatuur

Bloch, R.	(1967)	<u>Het ontstaan van Rome</u> . Phoenix boeken. W. de Haan uitgev. maatschappij, Hilversum.
Diepgen, P.	(1937)	<u>Geschichte der Frauenheilkunde I, Die Frauenheilkunde der Alten Welt</u> . Verlag von J.F. Bergmann, München.
Lucianus,		<u>Dialogus Deorum IX</u> ; uitgave A. Pauly. (1827). Lucians Werke, Band 2, 140. Stuttgart.
Pausanias II, c. 26;		Uitgave Schubart (z.j.) Band I, 163.
Plinius		<u>Naturalis Historiae</u> , II, 47; uitgave Sillig (z.j.) Band II, 16.

SURGEONS AND PHYSICIANS IN SEVENTEENTH
CENTURY AMSTERDAM *

by

G.A. Lindeboom

In the seventeenth century, Amsterdam, then already some centuries old, developed rapidly into the most prosperous town of the Seven United Netherlands. From the city a splendid view opened to the harbour with innumerable ships floating on the IJ-water. The number of inhabitants amounted to about one hundred thousand. In the crowded streets a distinctly cosmopolitan population was moving about. During the first decades some 72 percent of the marrying people were born elsewhere. Especially from the Southern Netherlands and France thousands of artisans and merchants settled here in order to find religious freedom and tolerance. The ships of the Dutch East-India Company, founded in 1602, and governed by the mighty Lords Seventeen, brought wealth from the Far East and evoked a flourishing naval architecture.

The old town-hall was destroyed by fire in 1652 and made way for a new building in classical style, now called the palace in the Dam. New monumental buildings such as the western church with its high tower bearing an imperial crown were erected and the extension with concentric canals gave the town a characteristic and stately appearance.

However, all the splendour of Holland's Golden Age did not alter the fact that the public health of the population was not very good; time and again epidemics of plague claimed numerous victims and a large plague-house had to be built outside the walls of the town (on the ground where the surgical clinic of the Wilhelmina Hospital is now situated). Leprosy still occurred in the country but at a rapidly diminishing scale so that the yearly procession of lepers, which was meant for gathering all kinds of gifts, took place for the last time in 1602.

* Address delivered at the opening session of the European Congress of Surgeons, held in the RAI-building at Amsterdam on June 30, 1975. The address was illustrated by numerous slides.

The surgeons and their guild

A great part of the daily medical care of the inhabitants was provided by the surgeons.

In the sixteenth century academically educated doctors were distinctly rare in The Netherlands; they usually had obtained their graduation in France or in Italy. After the foundation of the Leiden University, now four hundred years ago, this situation gradually changed, but the surgeons were still far in the majority. In the seventeenth century there may have been some 250 surgeons in Amsterdam to some 50 physicians.

In the Middle Ages the barber-surgeons had been incorporated into a guild together with skate- and clog-makers, but in 1552 barbers and surgeons were united into a separate guild. Two years before a public dissection of the corpse of a sentenced thief had already been performed, but the bailiff interdicted another one. However, at the request of the guild king Philip the Second of Spain, Count of Holland, granted a charter which allowed the dissecting of a corpse of a criminal once a year. This charter was dated 13 March, 1555. The need of anatomical knowledge was well understood by the guild and towards the end of the sixteenth century a special teacher of anatomy, a praelector anatomiae, was appointed by the Town Council for the surgeons and their apprentices. This officer was a qualified doctor. Many surgeons were still barber-surgeons and illiterate men. Soon after leaving primary school a boy could become an apprentice to a surgeon with whom he usually lived and helped his shop. The apprentice learned to sharpen razors and lancets, and shaving and bleeding, the daily job of surgeons. The person on whom a bloodletting was performed, firmly held a stick in his hand during the small operation. Cupping was also performed by unqualified but trained women. Applying vesicans, making fontanels and removing loose teeth belonged to the minor operations performed daily by every surgeon in villages and towns; the scene has often been painted by famous Dutch painters such as Adriaan Brouwer. After four or five years the apprentice could be admitted to the guild after having passed an examination successfully; at the age of nineteen one could be a qualified surgeon. Several surgeons gained a certain prosperity as may be gathered from the painting, representing an Amsterdam surgeon in his home, by Heemskerck. The surgeons had, of course, to treat wounds and fractures, dislocations and ulcers of the leg, but also diseases of the skin; however, probably only a few attained the skill and experience to perform successfully major operations like amputations and trepanations of the skull.

The anatomy lessons

The guild's room was originally situated in the attic of the small Meat Hall in the Nes. As this became too small, the guild moved to the old St. Anthony Gate, used as Weighing House - Waag - on the New Market in 1619. In 1624 an Anatomical Theatre was adapted, where the public anatomies took place.

Only once, in 1602, the entire guild with some thirty members was painted during a lesson by doctor S. Egberts. Soon the number of members became too large to be painted together on one picture, so that later praelectors were depicted only with the board of the guild. Every board member gladly paid his part for the work of art. To this human ambition we thank a series of anatomy lessons on which the teacher is easily recognized, wearing the doctor's hat on his head.

The most famous of them is, rightly, the anatomy lesson of Dr. Nicolaas Tulp (1593 - 1674), in 1632 painted by Rembrandt at the age of 25. Dr. Tulp took his name from a stone tablet with a tulip, which was immured in the front of the house at the Keizersgracht where he came to live in. When he resigned as praelector anatomiae he presented a silver cup in the form of a tulip to the guild. At the time he was painted by Rembrandt, being 41 years of age, he was in his prime. Was it Dr. Tulp himself or was it Rembrandt who liked the anatomist to be pictured just like Vesalius nearly a century before, dissecting the muscles of the fore-arm? In any case - the painting does not represent an ordinary dissection, because this always began with the opening of the abdomen. Dr. Tulp demonstrates the manner in which the tendons of the flexor digitorum profundus pass through the fork-shaped branchings of the sublimis. On the painting he appears not to address the guild masters, but an unseen audience, the on-lookers of the scene. The corpse is that of a hanged criminal, but the horror of death seems to be evaded in the splendour of the painting. On the roll held by one of the surgeons the names of the portrayed persons are written. The book at the feet of the corpse has not been identified with certainty.

Dr. Tulp

Rembrandt's creation has immortalized the figure of Dr. Tulp, but without that his name would not have been forgotten in the history of Dutch medicine. He was a very skilful anatomist who described the valvula ileo-colica sought for in vain by Peter Pauw; further he was a

very able physician and a most influential man in Amsterdam. For no less than fifty years he was one of the City Fathers, and four times he acted as one of the four burgomasters. Moreover, he has well deserved of the local pharmaceutical profession.

When, during a severe epidemic that ravaged in the town in 1635, the apothecaries were suspected of not always delivering the right and reliable drugs, Dr. Tulp took the initiative to make a collection of prescriptions, a dispensarium, to be used in every pharmacy. This led to the first Amsterdam pharmacopoea the next year (1636). Moreover, he attained that a committee of doctors was appointed to supervise the chemist's shops. The Collegium medicum Amstelodamense was a committee to which the supervizing of local pharmacy and medicine, the examining of apothecaries and midwives and the registration of physicians was entrusted. So the Amsterdam medical College was not the local corporation of practitioners which, in fact, did not exist.

Dr. Tulp had an extensive practice and visited his patients in a coach for the use of which one had to pay a tax of 500 guilders. He published the experiences of his practice in a book Observationes medicae. Perhaps the most interesting and, indeed, almost unbelievable story he tells therein is that of a black-smith (Jan de Doot) who suffered so badly from a bladder stone that one day, after having sent his wife to the market, he took a knife to operate himself. The auto-operation was a complete success and is pictured at the top of the title-page of Tulp's book; the pieces of evidence, the knife and the stone as big as an egg, are represented in the text.

Frederik Ruysch

In 1653, after having acted as praelector for 25 years, Tulp resigned from his office. He was succeeded by Doctor John Deyman who was painted by Rembrandt as well (1656). The latter painted Dr. Deyman being engaged in dissecting the brain. Unfortunately the big canvas was seriously damaged by fire in 1723; only a part of the precious painting is still extant; it shows the figure of the servant very well, but that of Dr. Deyman is decapitated by the damage. However, Rembrandt's sketch of the painting has been preserved and shows the original design.

Dr. Deyman was succeeded by young Frederik Ruysch (1638 - 1731). He was appointed at the age of 28 and acted as praelector for no less than 65 years ! At the age of 89 he showed great dis-

pleasure when the Burgomasters appointed an assistant to him he had not asked for !

Ruysch was a highly gifted and extremely industrious man. Next to his office of praelector of anatomy he was professor of botany at the Athenaeum, the Illustrious School, and as such supervisor of the Medical Garden which he did not neglect. He also taught obstetrics to the midwives and raised the level of their examinations. Moreover, he exercised forensic medicine as he was the town's very accurate coroner: once he succeeded in finding living spermatozoa in the Fallopian tubes of a strangled prostitute two hours after her death.

But first of all Ruysch was an accomplished anatomist, unsurpassed in the art of preserving anatomical preparations by injecting a liquid of which he held the composition secret during his lifetime. He studied, for example, the structure of the liver by injecting this organ from the portal vein, or, at another time, from the gall ducts or the hepatic artery. He even succeeded in preserving entire corpses of new-born or young children and even adults for years. He adapted some small houses to a permanent exhibition of his curious collections which no foreigner of rank would omit to visit. Together with his daughter he exhibited the pieces in a baroque and dramatic style: a child's skeleton was erected on a rockery built up with gall- and bladder-stones; another child was seated on a placenta with a handkerchief as if wiping away tears. There were legends commentating on the shortness and transitoriness of life and the inescapability of death. The face of a preserved child was so genuine that Czar Peter the Great is said to have kissed it during his visit.

In 1717 the Czar bought a big collection of preparations from Ruysch, part of which is still to be seen in Leningrad. The indomitable old man again made a new collection which was likewise sold abroad after his death.

Ruysch has been pictured twice as the Guild's teacher of anatomy during his career. In 1670 A. Backer painted him at the very beginning of a dissection: with the knife he points to the corpse which is not yet opened.

Thirteen years later Van Neck painted him once more. The boy standing next to the dissecting table with the skeleton of a child in his hands is his son Henry, who, in fact, at that moment was already an adult.

Cutting for the stone

One of the major operations that the surgeons had to perform often was the lithotomy. Stone-building in the urinary bladder was very frequent in those days and caused a life-long painful suffering if the stone was not removed. But the operation was difficult and dangerous; its mortality was high. Since the time of the Oath of Hippocrates which forbade the operation to ordinary physicians, it was usually reserved for specialists, though the eleventh century Christian version of the Oath did not contain the forbidding clause. Such specialists were not always qualified surgeons. The German Emperor Henry the Third is said to have been cut for the stone successfully by a monk (the holy St. Benedict).

An unqualified travelling lithotomist who visited seventeenth century Amsterdam was the French Jacques de Beaulieu usually called Frère Jacques, or the hermit as he was clad in a religious habit wearing a broad-rimmed hat. After having performed many successful lithotomies at Paris, the Amsterdam City Fathers allowed him to give demonstrations of his skill. Frère Jacques used a new method: he did not make a median incision in the perineum but made use of a lateral incision, the "taille latérale". One of the attending surgeons was the town surgeon John Rau (1668 - 1719), who was of German extraction. He understood the advantage of the hermit's method, acquired it and used it many times. Being appointed professor of anatomy and surgery at Leiden in 1713, he boasted in his inaugural address to have performed 1547 lithotomies.

However, "to his undying shame he continued to teach the older and more dangerous techniques to his pupils ..... that he might have better results than they"*; and surgery had to wait till Cheselden devised the lateral lithotomy in 1730.

I trust that the morals of the teachers of surgery have improved considerably since that time.

Ladies and Gentlemen. In seventeenth century Amsterdam physicians and surgeons, to a certain extent, did not live as colleagues, but as two classes apart. The doctors with their academic education in fact looked down upon the empirical surgeons; they supervised and often criticized their professional work. Since then times have changed. Nowadays Amsterdam physicians are looking up to the impressive progress their surgical colleagues are making year after year.

As one of those physicians I wish you a fruitful congress and pleasant days in seven centuries old Amsterdam.

* W. Doolin (1947). Way farers in Medicine. Heinemann, London, p. 151.

JAARVERSLAG 1975

1 januari - 31 december

VAN HET MEDISCH-ENCYCLOPAEDISCH INSTITUUT VAN DE
VRIJE UNIVERSITEITPersoneelsbestand

- Prof. Dr G.A. Lindeboom, hoogleraar-directeur
- Dr. J.V. Meininger, wetenschappelijk hoofdmedewerker (deeltijds)
- Dr H.L. Houtzager, wetenschappelijk hoofdmedewerker (deeltijds)
- Dra R.J.C.V. ter Laage, wetenschappelijk hoofdmedewerker (deeltijds)
- Dra C.M. Verkroost, wetenschappelijk medewerker (deeltijds)
- Mej. C.M.T. Kermer, adm. medewerkster
- Mej. A.A.G. Ham, secretaresse
- P.F. Kennick, student-assistent
- R. Maas, student-assistent
- H.J.E. Palm, student-assistent
- A.F.W.M. Tiggeler, student-assistent (vanaf 1 september)

Onderwijs

Op 23 april 1974 heeft de Faculteitsraad besloten het onderwijs in de medische encyclopaedie te splitsen in dat in de geschiedenis der geneeskunde en dat in de vakfilosofie en ethiek. Het laatstgenoemde onderwijs zou dan overgaan naar de Centrale Interfaculteit. Dientengevolge is er in de cursus 1974-75 alleen college in de geschiedenis der geneeskunde gegeven en wel voor de 2e jaars studenten.

In verband met de emeritering van Prof. Lindeboom op 1 september 1975 heeft de Faculteitsraad hem verzocht voor de cursus 1975-76 nog het onderwijs in de geschiedenis der geneeskunde op zich te nemen.

De examens als onderdeel van het kandidaatsexamen werden schriftelijk afgenomen op 5 juni 1975 (228 kandidaten). De eerste herkansing vond plaats op 25 augustus (31 kandidaten); de tweede op 11 december (5 kandidaten). De resultaten waren bevredigend.

Op initiatief van Dr Houtzager werd in Ad Valvas een oproep gedaan om een werkgroep te vormen ter bestudering van het onderwerp "De ontwikkeling van de verloskunde in de 17e en 18e eeuw in Nederland". De eerste bijeenkomst werd gehouden op 12 februari met deelneming van 2 studenten. Gezien de tanende belangstelling en het feit dat één der studenten het vaderland moest gaan dienen, is de werkgroep opgeheven.

Onderwijs aan artsen

In de periode van januari tot april werd de tweede helft van de vierde Cursus Geschiedenis der Geneeskunde 1974-1975 gegeven, waaraan 48 deelnemers deelnamen.

Op 11 oktober werd voor de vijfde maal deze cursus begonnen. Het aantal inschrijvingen bedroeg 50, zodat men kan spreken van een blijvende en groeiende belangstelling in de historia medicinae. Voor deze cursus werden verschillende docenten van buitenlandse (Antwerpen en Münster) en van Nederlandse universiteiten bereid gevonden te spreken over diverse onderwerpen van de medische geschiedenis.

Medisch Historische Dagen

Gezien de toenemende interesse in de geschiedenis der geneeskunde werden ook dit jaar twee medisch historische dagen georganiseerd.

De derde dag in successie vond plaats op 10 mei. Acht sprekers belichtten verschillende onderwerpen, die vaak een onderdeel zijn van een onderzoek dat hun speciale belangstelling heeft. Voor deze dag was het aantal deelnemers 44. Een verslag van de samenvattingen van de gehouden voordrachten is verschenen in het Ned.T.Geneesk., 119 (1975), 1599-1600.

De vierde dag werd gehouden op 13 december. Ook nu meldden zich acht sprekers, die diverse aspecten van de geschiedenis der geneeskunde naar voren brachten. Het aantal inschrijvingen voor deze dag bedroeg 48. Te zijner tijd zal hiervan een samenvatting in het Tijdschrift verschijnen.

Voordrachten

In het 700-jarig Amsterdam werd dit jaar het "IXth European Surgical Congress" in het RAI-Congrescentrum gehouden. Namens de Besturen van de nederlandse sectie van het "International College of Surgeons" en het "Collegium Chirurgicum Amstelodamense" werd Prof. Lindeboom als spreker uitgenodigd. Op 30 juni werd dit congres geopend door de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, Dr G. Klein, waarna Prof. Lindeboom een voordracht hield over "Physicians and Surgeons in seventeenth century Amsterdam".

Voor het Zuidnederlands Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen (Zuid-GeWiNa) te Gent hield Prof. Lindeboom op 18 oktober een voordracht, ge-

getiteld "Adriaan van den Spiegel (1578-1625), hoogleraar in de ontdekkende geneeskunde te Padua".

Buitenlandse reizen en congressen

De goede betrekkingen van het MÜNSTERSE "Institut für Theorie und Geschichte der Medizin" werden ook dit jaar weer bewezen door een wetenschappelijke bijeenkomst van medewerkers van beide instituten, ditmaal door ons Instituut verzorgd. Zowel van Duitse als van Nederlandse zijde waren buiten de deelnemers van die instituten nog enkele belangstellenden, zodat het aantal deelnemers 27 bedroeg.

De dag werd op 30 augustus gehouden in Hotel 't Kruijselt, in De Lutte bij Oldenzaal. Nadat de bijeenkomst geopend was door onze Directeur Prof. Lindeboom, hield Prof. Dr R. Toellner, Directeur van het Instituut te Münster, een voordracht, getiteld: "Der Eid des Hippokrates, als ethische Norm für ärztliches Handeln heute". Mevrouw Dr A.M. Luyendijk-Elshout, wetenschappelijk hoofdmedewerker van de Rijksuniversiteit Leiden, hield hierna een lezing over "Die Revolution und Reformation der Heilkunde. Wohltätige und arbeitsame Philosophie" von Pierre Jean George Cabanis (1757-1808)".

Na een geanimeerde koffiemaaltijd werden 's middags nog twee voordrachten gehouden, de eerste verzorgd door Mevr. Dr J. Bleker, met als onderwerp: "Über den Zusammenhang von wissenschaftlichen und politischen Tendenzen in der deutschen Medizin um 1848". Drs M.J. van Lieburg, (Erasmus universiteit Rotterdam) sprak als tweede en laatste over "Das Chylus-Problem und die Niederländischen Anatomen des 17. Jahrhunderts". Na elk der lezingen volgde een levendige discussie. Als afsluiting werd de thee gebruikt en kon men terugzien op een vruchtbare dag.

Bibliotheek

Onze boekerij kon dit jaar niet alleen uit het toegewezen budget worden aangevuld, maar ook een zeer gewaardeerde ruime toelage van Vrouwen VU-Hulp stelde ons in staat een aantal fraaie werken op medisch-historisch en medisch-encyclopaedisch gebied aan te schaffen.

Bovendien werd door verschillende genereuze giften een waardevolle aanvulling verkregen. Met name Prof. Dr J.A.M. Meerloo heeft onze boekerij wel zeer bijzonder bedacht door het schenken van talrijke belangrijke boekwerken.

Aan alle gevers onze grote dank !

Dienstverlening aan anderen

Op 18 januari, 7 juni en 1 november vergaderde in het Instituut een groep longartsen uit Amsterdam en omgeving, door Dr J. Stam bijeengebracht, onder voorzitterschap van Prof. Lindeboom.

Op verzoek van Prof. Dr H.L. Langevoort werd op 18 en 19 september de bibliotheek van het Instituut ter beschikking gesteld aan een "workshop" van de European Immunology Meeting.

1 december werd aan de afdeling Sociale Geneeskunde (Hoofd: Prof. Dr J.P. Kuiper) de gelegenheid geboden om in de bibliotheek een werkbijeenkomst te houden met medewerkers van andere universitaire instituten voor Sociale Geneeskunde (ca. 40 personen).

Dit jaar werd ook van verschillende zijden inlichtingen op medisch historisch gebied gevraagd, zowel uit binnen- als buitenland.

Op 28 januari bezocht de baptistenpredikant Ds J. Doucé uit Frankrijk ons instituut. Ds Doucé oriënteert zich over minderheidsgroepen en hij raadpleegde hier boeken over parapsychologie, magnetisme etc. Voor de werkgroep "homosexualiteit" van de Vrije Universiteit hield hij op 11 december een lezing in het Hoofdgebouw.

Op 15 april mochten we twee bezoekers uit Mexico ontvangen, de heer H. Gaytan en Mevrouw L. Graneda. Zij bestuderen de architectuur van oude ziekenhuizen, en raadpleegden hier diverse boeken op dit gebied.

Op 4 juli ontvingen we de heer R. Blitz van de firma H.C. Ulrich uit Ulm, die vooral geïnteresseerd bleek in de geschiedenis van de chirurgie in het algemeen en chirurgische instrumenten in het bijzonder. Bij deze gelegenheid schonk de heer Blitz ons het boek: E. Roedelius (1967). Zur Geschichte der Vereinigung Nordwestdeutscher Chirurgen. Zur 100. Tagung 15/16 dezember 1967. Manheimer Groszdruckerei, Mannheim.

Voorts werd informatie van uiteenlopende aard gevraagd, zoals onder meer over: medailles, ziekenhuiswetenschap, geschiedenis van therapie longcarcinoom, lepra in de bijbel, geschiedenis epilepsie, over de personen geschilderd op de anatomische les van Cornelis 's Gravesande door Cornelis de Man.

Ook werden illustraties gevraagd, onder andere voor de uitgave van de Spectrum Encyclopaedie en van de snaargalvanometer van Einthoven.

Museum

Het museum, waarvan de collectie langzaam groeit werd bedacht met enkele geschenken:

- Dr C.A. Drogendijk (Amsterdam) schonk twee electriseer-apparaten, een doos met chirurgische messen en enige oude röntgenfoto's.
- Drs D.J.B. Ringoir stond een electriseerapparaat "Helio-Lux" af.

Tentoonstellingen

Voor de tentoonstelling "Mokum 700" werd de medewerking aangezocht van Dr Meininger, die in samenwerking met Drs G.T. Haneveld, patholoog-anatoom van de Rijksuniversiteit te Utrecht, en de Pharmaceutische firma Medico-pharma te Zaandam een chirurgijnswinkel en oude apotheek hielp inrichten. De expositie werd gehouden in het RAI-gebouw te Amsterdam van 24 t/m 30 juni 1975 ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van Amsterdam.

Publikaties

Aere Perennius – Verslagen en mededelingen van het Medisch-Encyclopaedisch Instituut van de Vrije Universiteit. Hiervan verschenen 4 afleveringen (no. 18, 19, 20 en 21). Deze tonen een gevarieerde inhoud van de hand van medewerkers van het Instituut alsmede van niet hieraan verbonden personen.

Publikaties van Prof. Dr G.A. Lindeboom:

The letters of Jan Swammerdam to Melchisedec Thévenot (1975). Swets & Zeitlinger, Amsterdam.

A Classified Bibliography of the History of Dutch Medicine 1900 - 1974 (1975). Martinus Nijhoff, 's Gravenhage.

Karel Frederik Wenckebach (1864 - 1941) und Oesterreich. In: E. Lesky (ed.) (1974). Wien und die Weltmedizin, 214 - 8, portr. H. Böhlau, Wien - Köln - Graz.

Antoinette Bourignon's first letter to Jan Swammerdam. Janus, LXI (1974), 183 - 99, 2 ill.

De eerste brief van Antoinette Bourignon aan Jan Swammerdam.. Ned. T. Geneesk., 119 (1975), 191 - 8, 3 ill.

De "ziekte van Leeuwenhoek". Ned. T. Geneesk., 119 (1975), 202-3.

Het Collegium Privatum Amstelodamense (1664 - 1673). Ned. T. Geneesk., 119 (1975), 1248 - 54, 4 ill.

Andreas Vesalius and his Opus magnum. 14 pp., fol. dubbele kolom. De Forel, Nieuwendijk (N-Br.), 1975. (bij fotostatische herdruk van de Fabrica).

Dog and Frog. Physiological experiments at Leiden during the seventeenth century. In: Th. Lunsingh Scheurleer and G.H.M. Posthumus Meyes (eds.) Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning. Univ.Pers, Leiden/E.J. Brill, 1975, 4°, p. 279 - 293 (dubb. kol.).

Jelle Banga (1786 - 1877) en zijn boek. Inleiding tot de facsimile herdruk van J. Banga. Geschiedenis van de geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland (Leeuwarden 1868), Interbook International B.V., Schiedam, 1975.

In: Ch. C. Gillispie (ed.) Dictionary of Scientific Biography, Vol. XII (1975), Fred. Ruysch, p. 39 - 42; A. van den Spiegel, 577 - 8.

Hogarth - Vesalius - Rembrandt. (Ingezonden). Ned. T. Geneesk., 119 (1975), 1869 - 70.

Recentie van dissertatie Dr A.W. Mante. Begeleiding ongewenst zwangeren en de toepassing van abortus provocatus in het Academisch Ziekenhuis te Utrecht (1975, Buyten en Schipperheijn, Amsterdam) in Reformatorisch Dagblad, 18 juli 1975.

Recensie Dr J. Douma. Abortus. (Ton Bolland, Kampen). In: Reformatorisch Dagblad, 17 oktober 1975.

Voorts recensies in Janus alsmede bijdragen van kleinere omvang in Aere Perennius.

Publikaties van medewerkers van het Instituut:

Dr J.V. Meininger

De "Academia Leopoldina" en haar Nederlandse leden uit de 17e en 18e eeuw. Aere Perennius, 19 (april 1975), 27-37.

Medici in de vriendenkring van Spinoza, IV, eerste stuk, Ibid., 21 (oktober 1975), 77 - 91.

De betekenis van het klagen in de geneeskunde. Metamedica, 54 (1975), 141 - 6.

Het Klagen van de patiënt over zijn gezondheid. Ibid, 146 - 54.

Dr H.L. Houtzager

IJsbrand van Diemberbroeck 1609 - 1674. Aere Perennius, 18 (januari 1975), 11 - 16.

Jurriaen Pool en het portret van Frederik Ruysch. Ibid., 20 (juli 1975), 59 - 64.

Siphra en Pua. Ned. T. Geneesk., 119 (1975), 209 - 11.

Nicolaas Tulp 1593 - 1674. Ons Amsterdam, 27 (1975), 18 - 22.

Jan Vermeer en zijn Delftse tijdgenoten. Hippofoon, 13 (1975), 7 - 8.

Voorts verslagen van de Medisch-historische Dagen in het Ned. T. Geneesk. en boekbesprekingen in Aere Perennius.

Dra C.M. Verkroost

Een schriftelijk consult van Paulus de Wind. Med. Contact, 30 (1975), 159 - 60.

Een schrijven van Paulus de Wind in 1769 aan David Henry Galandat. Ibid., 771 - 2.

Een artikel van Paulus de Wind over kwik in de 18e eeuwse praktijk. Ibid., 1217 - 20.

Een brief van Job Baster (1711 - 1775) aan Paulus de Wind (1714 - 1771). Iets over de correspondentie tussen twee Zeeuwse artsen in de 18e eeuw. Ibid., 1635 - 6.

Dra R.J.C.V. ter Laage

De religieuze afkomst van Moleschott. Aere Perennius 21 (oktober 1975), 91 - 5.

Voorts verslagen van de bijeenkomst in Haus Welbergen in 1974 en van de aanbidding van het Liber Amicorum aan Prof. Lindeboom.

H.J.E. Palm

Het dokterskoetsje in Amsterdam. Stedelijk toezicht op het rijden met karossen. Aere Perennius 20 (juli 1975), 71 - 2.

BOEKBESPREKING

E.K. Ledermann (z.j. [1970]), Philosophy and Medicine, Tavistock Publications, London, 180 pp. Prijs: f 11,15.

Elke wetenschap heeft een wijsgerige achtergrond. Ook de geneeskunde die zich bezighoudt met de gezonde en zieke mens. Men gaat uit van een bepaald mensbeeld. De mens is een individu dat bepaalde gedragingen vertoont die verklaard worden in abstracte theoretische termen. Men zoekt verder naar de diepere gronden.

De schrijver beperkt zich wijsgerig tot het materialisme en het holisme en verder tot het Kantisme om te eindigen met de verhouding tussen geneeskunde en ethiek. Hij doet dus een bepaalde keuze uit de verhouding geneeskunde en filosofie.

Het mechanisch materialisme gaat uit van de individuele feiten om na te gaan hoe het ene verschijnsel met het andere is verbonden. Het abstraheert van de hele persoonlijkheid om het verband tussen de verschijnselen na te gaan: Indien A dan B.

Het holisme gaat uit van de totaliteit die voor de hele persoon onderzoekt hoe de gezondheid kan behouden blijven of ziekte kan genezen.

De meeste aandacht besteedt de schrijver aan het Kantisme. Kant komt tot een Copernicaanse revolutie in het denken. Hij wijst het naïeve realisme af en komt tot een criticisme. De dingen worden gekend door vormen a priori, van de zinnen, en de categorieën van het verstand en de ideeën van de rede. De schrijver gaat het Kantiaanse standpunt na over wetenschap en metafysiek, de relatie tussen lichaam en geest, de begrippen en fysische realiteit etc.

In het tweede deel wordt de Kantiaanse kenleer gezien in relatie met de psychologische geneeskunde, de sociale psycho-biologie en sociale psychiatrie, waarbij aandacht besteed wordt aan Freud, Adler en Jung. Er volgt een beschouwing over de epistemologische conclusies aangaande de individuele medische psychologie.

In het derde deel bestudeert de schrijver de Kantiaanse epistemologie en de unificatie van het wetenschappelijk denken.

Het boek eindigt met een hoofdstuk over geneeskunde en ethieken. 't Is opvallend dat Kant nu niet meer aan bod komt. De schrijver onderzoekt de relatie van de naturalistische ethieken en existentiële ethieken, met andere woorden de patiënt als object en de patiënt als subject. Dit geeft een bepaalde visie op de mens en de therapie.

De schrijver heeft zich beperkt in zijn bestudering van de verhouding tussen filosofie en de geneeskunde. Men zou kunnen beginnen bij de

Grieken en een hele historie kunnen geven van bovengenoemde verhouding. Het boek is een goede bijdrage tot deze geschiedenis.

J. Geytenbeek †

Hermann Peters, Der Arzt und die Heilkunst in alten Zeiten. Düsseldorf - Köln: Eugen Diederichs 1973, 136 pp., 150 afb.

Dit boek, dat voor het eerst verscheen in 1900 in de serie "Monographien zur deutschen Kulturgeschichte" en thans zijn vierde oplage beleeft, behoort tot de klassieke plaatwerken op medisch-historisch gebied. Verlucht met 150 afbeeldingen naar vaak weinig gereproduceerde houtsneden, etsen en gravures, geeft het een overzicht van de geneeskunde van de 15e tot het einde van de 18e eeuw.

De vele interessante perioden, die de evolutie van de geneeskunde kenmerken, zoals de kloostergeneeskunde, de pesthuizen en de nieuwe kennis van anatomie en fysiologie, gedoceerd aan de jonge universiteiten en hogescholen, worden beschreven. Daarnaast is er aandacht besteed aan de ontwikkeling van de artsenijsbereidkunde en aan verschillende soorten operaties en operatietechnieken.

Hoewel de titel doet vermoeden, dat tekst en afbeeldingen niet aan landsgrenzen gebonden zijn, wordt echter voornamelijk de geneeskundige ontwikkeling in de ruimste zin des woords beschreven zoals deze zich in Duitsland heeft afgespeeld. Voor diegenen, die de gotische lettertekens niet gemakkelijk kunnen lezen, is de toegankelijkheid tot dit boek niet eenvoudig. Enkele afbeeldingen, o.a. figuur 3, 54, 64, 106 en 112 zijn erg donker afgedrukt. Met de tegenwoordig bestaande reproductie-mogelijkheden en druktechnieken zijn er beter verzorgde boekwerken op dit gebied op de markt voorhanden.

Een trefwoordenregister en een namen- en zakenregister completeren dit boekje, dat ons inziens thans niet meer voldoet aan de moderne eisen, die men aan een werk als het onderhavige mag stellen.

H.L. Houtzager

VIJFDE MEDISCH-HISTORISCHE DAG

Op zaterdag, 15 mei 1976 werd in het Medisch Encyclopaedisch Instituut der Vrije Universiteit, onder voorzitterschap van Professor Dr G.A. Lindeboom, de vijfde medisch-historische dag gehouden. Er werden een zevental voordrachten gehouden van elk $\pm$ 25 minuten.

Reeds in 1554 werd er van stadswege een onderzoek ingesteld naar het onbevoegd uitoefenen van de chirurgijnskunst in Amersfoort. Uit het einde van de 16e eeuw zijn er archiefstukken bewaard gebleven, waaruit men kan concluderen dat er reeds een zódanige organisatie op medisch gebied in Amersfoort is geweest, dat men kan spreken van een chirurgijngilde. W. VELTHEER gaf een overzicht van de geschiedenis van dit gilde en deed mededeling van de in ere herstelde Chirurgijngildekamer aldaar.

N. SAMSON gaf een overzicht van de inhoud van Dr Jelle Banga's dagboeken. Deze medicus, stadsbestuurder van Franeker en medico-historicus, heeft in de vorige eeuw naast een grote eruditie blijk gegeven van een progressief maatschappelijk gevoel. Ondermeer heeft hij bemoeiingen gehad met de Hogeschool en het Atheneum in zijn geboortestad en woonplaats Franeker.

M.J. VAN LIEBURG besprak op welke wijze de intra-murale gezondheidszorg van een sterk groeiende, middelgrote stad als Rotterdam zich gedurende de 19e eeuw aanpaste. Het volledig verouderde en absoluut ontoereikende Gasthuis als enige voorziening in het jaar 1800 werd in 1851 vervangen door het toentertijd uiterst moderne Coolsingelziekenhuis.

Een tweetal casuïstische mededelingen waren voor J.K.C. RIJSBOSCH aanleiding om in de medisch-historische literatuur na te gaan wat er bekend is over de staartvorming bij de mens. In 1848 werd de eerste operatieve verwijdering van een "cauda humana", door Averdam verricht, terwijl het microscopisch praeparaat door Virchow werd beschreven.

De verzorging van oorlogsinvaliden in het Staatse leger liet veel te wensen over; dit in tegenstelling tot de invaliditeitsvoorzieningen, die bestonden voor gewonde matrozen op 's lands oorlogsvloten. Pas onder Stadhouder Willem III, kwam hierin verbetering, onder andere door het oprichten van invalide compagnieën, die onderhoudsdiensten verrichtten in de garnizoensplaatsen. A.H.M. KERKHOFF gaf een uiteenzetting over dit sociaal-medische historische onderwerp.

Uit de geschiedenis van de leefregel was het onderwerp van de interessante voordracht van J.V. MEININGER. Eén van de belangrijkste taken van de geneeskundige is altijd geweest het geven van adviezen ter voorkoming van ziekten en het aanraden van leefregels voor het behoud van de gezondheid. Dergelijke adviezen en voorschriften vormden reeds een onderdeel van de Egyptische geneeskunde en zijn ook heden nog van essentieel belang voor een gezond leven. Onder de invloed van de Verlichting ontstond in de tweede helft van de 18e en in de 19e eeuw een stroom van gezondheidsvoorlichtingsliteratuur voor de leek.

Dit jaar is het honderd jaar geleden, dat de medicus Jan Pieter Heije in Amsterdam overleed. Niet alleen was hij mede-oprichter en jarenlang secretaris van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunde, doch tevens heeft hij bekendheid gekregen door het bevorderen van de volkszang en toonkunst. Op sociaal-cultureel niveau heeft hij vooruitstrevend werk verricht in de pas drooggemalen Haarlemmermeer. G.A. LINDEBOOM gaf een overzicht over het leven van deze in vele opzichten "moderne" medicus en musicus.

Een uitvoeriger samenvatting van de bovengenoemde voordrachten zal binnenkort verschijnen in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde onder de rubriek "Verenigingverslagen".

* * *

Op zaterdag, 11 december 1976 zal in het Medisch-Encyclopaedisch Instituut der Vrije Universiteit, Van der Boechorststraat 7, Amsterdam-Zuid II, de zesde Medisch-Historische Dag worden georganiseerd. Voor het houden van een voordracht van $\pm$ 25 minuten of voor het bijwonen van deze dag kan men zich opgeven bij het Secretariaat van bovengenoemd Instituut, telefoon 020-5482702.

H.L. Houtzager

KRONIEK

De Vijfde Medisch-Historische Dag werd op 15 mei j.l. gehouden in het Medisch-Encyclopaedisch Instituut te Amsterdam. Evenals de voorafgaande dagen, werd ook deze bijeenkomst gekenmerkt door de plezierige sfeer en de zorg, die ook aan de vorm van de voordrachten was besteed. Voor een overzicht van de inhoud van de lezingen zij verwezen naar het verslag van collega Houtzager elders in dit nummer.

Tentoonstelling. Op 21 mei 1976 werd de nieuwe behuizing van het Instituut voor Sociale Geneeskunde der Rijksuniversiteit Utrecht feestelijk ingewijd. Ter gelegenheid van deze opening had Dr J.V. Meininger een tentoonstelling ingericht onder de titel: Bijna 100 jaar gezondheidsleer en sociale geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Na een korte openingstoespraak door Prof. Dr F. de Waard, hield collega Meininger een geestige inleiding op de expositie. Wat hij, bescheiden, een kleine tentoonstelling noemde, bleek een indrukwekkende verzameling foto's, documenten en klassieke werken, die op overzichtelijke wijze de geschiedenis van de gezondheidsleer en sociale geneeskunde in ons land weerspiegelde.

In memoriam dokter D. Woudstra. Op 16 april 1976 overleed vrij onverwacht collega D. Woudstra. Zijn medisch-historische belangstelling kwam o.a. tot uiting in zijn werk over Dupuis en zijn Kamper Almanak. Helaas heeft hij zijn proefschrift over deze figuur niet meer kunnen voltooien. Ons medeleven gaat uit naar zijn gezin. Moge hij rusten in vrede.

D.J. Guthrie overleden. In de Journal of the History of Medicine and Allied Sciences (31, 77, 1976) geeft W. de Fanu een overzicht van het werk van Douglas James Guthrie (1886 - 1975). Na de afsluiting van zijn medische studie werkte Guthrie tot 1914 in de algemene praktijk. Sinds 1918 was hij docent en chirurg in de neus- keel- en oorheelkunde en publiceerde veel op dit terrein. In 1945 trok Douglas Guthrie zich terug van dit vakgebied en begon zijn loopbaan als medisch-historicus. Zijn History of Medicine verscheen in 1945 (2e ed. in 1958). Enkele jaren later kwamen Lord Lister (1949) en A History of Otolaryngology (1949) uit. Van zijn vele artikelen werd een selectie uitgegeven in het boek Janus in the Doorway (1963).

Ter bevordering van de beoefening van de geschiedenis der geneeskunde in Schotland richtte hij in 1948 The Scottish Society for the History of Medicine op.

Douglas Guthrie wordt in dit "memoriam" door Le Fanu getypeerd als een behulpzame collega, die alle schotse deugden als werklust, eerlijkheid en eenvoud bezat.

INHOUD

		pag.
Dr J.V. Meininger	Medici in de Vriendenkring van Spinoza IV (2 ^o gedeelte)	51
Dr H.L. Houtzager	De oorsprong van het begrip Keizersnede	67
Dr G.A. Lindeboom	Surgeons and Physicians in seventeenth Century Amsterdam	69
Jaarverslag 1975		75
Boekbespreking	a) E.K. Ledermann. <u>Philosophy and Medicine</u> (Dr J. Geytenbeek)	82
	b) Hermann Peters. <u>Der Arzt und die Heilkunst in alten Zeiten</u> (Dr H.L. Houtzager)	83
	Verslag 5 ^o Medisch-historische Dag (Dr H.L. Houtzager)	84
Kroniek		85